

Inmiddels bleven er in Paraguay nog Fischers, Sterns, Halkes en Schweikharts die zich een superioriteitsgevoel bleven aanmeten tegenover de lokale bevolking. Maar de kolonie is gedoemd om te verdwijnen... door genetische degeneratie. Ben Macintyre heeft ervoor gezorgd dat dit stukje recente geschiedenis niet zou vergeten worden. Hij beschikt over een vlotte pen en zijn boek is aangename lectuur. Hoewel de titel niet volledig de lading dekt, bekommt de lezer wel veel informatie over Förster, het opkomend nationalisme in Duitsland aan het eind van de vorige eeuw, de Duitse kolonie in Paraguay en Elisabeth Nietzsche. Maar Macintyre graaft niet steeds diep genoeg. Hij beperkt zich te dikwijls tot details en het geven van allerlei wetenswaardigheden zonder naar diepere oorzaken te zoeken. Zeker bij de behandeling van de relatie van de filosofie van Nietzsche, of eerder de intellectuele spinsels van Elisabeth, met het opkomend nazisme, houdt Macintyre zich op de vlakke. Toch is dit een interessant boek geworden voor wie interesse heeft voor dit stukje cultuurgeschiedenis.

Freddy DUTOIT

VERWAARLOOSD NEDERLANDS ERFGOED

Harry Willemsen (red.), *Woordenboek Filosofie*, Assen. Van Gorcum, 1992, 509 blz. geb. Hfl. 69,50. ISBN 90 232 2663 1

Ondanks de vele 'ismen' die de huidige pluriforme filosofie zo tolerant doet lijken leeft bij menige wijsheidsminnaar een, bijna taboe verklaard, verlangen naar een soort wijsheid waarbij subjectieve 'wijsheidjes' consensus bereiken kunnen. Misschien is er toch zoiets als ontgrenzende wijsheid mogelijk, ook al moeten we begrenzende taal-'termen' gebruiken. Juist in onze tijd leeft bij menige denker een hevig verlangen naar een ruimer soort wijsheid. Dit is objectief meetbaar aan een tal van filosofische benaderingen van praktische problemen. *Sophia* wordt feller begeerd naarmate mensen zich bewuster worden van relatieproblemen met zichzelf, de ander en een niet te meten milieu. Veel tijdgenoten wagen zich aan een moeizame zoektocht in een — door modieuze termen overwoekerd — filosofisch woordenwoud. Zou er heil zijn te vinden voor een gebroken relatie? Waaraan zouden we een ruimer soort wijsheid kunnen herkennen? *Wijs is het intussen om tijdens een zoektocht in een filosofisch woordenwoud een goed woordenboek mee te nemen, zoals er onlangs op de boekenmarkt zo een nieuwe wegwijzer is verschenen: Woordenboek Filosofie* onder redactie van Harry Willemsen. Dit Nederlandse woordenboek kan een nuttige leidraad zijn voor wie tussen wijsgerig gebladerte zoekt.

Hoewel we niet weten hoe we de wijsheid zouden kunnen herkennen, zoeken we haar vaak in boeken. Toch is het mogelijk dat ze niet alleen in woorden is te vinden. Uiteindelijk worden er geen woorden gezocht, maar een verbetering van de relatie die de filosoof op één of andere manier zelf belichaamt. In het verlangen van de filosoof

ontmoeten begrensde 'wijsheid' en onbegrensde wijsheid elkaar. Liefde tot wijsheid verbindt en scheidt imcommensurabele vormen van hetzelfde.

Filosofie wordt in onze eeuw vaak op één lijn gesteld met wetenschap. Maar filosofie is als bron van onder andere mystiek, religiositeit (geen religie) en wetenschap niet beperkt tot een voorkeur voor 'strengere Wissenschaft'. Al eeuwenlang is duidelijk dat de mens zich soms in levende wisselwerking voelt met zijn wereld en soms ook de wereld als wezensvreemd ervaart. Wereld en beschouwer begrenzen elkaar enerzijds niet, anderzijds beoordeelt de toeschouwer wel zijn wereld door haar in 'termen' te begrenzen.

Filosoferen maakt gebruik van woorden, maar werkt vanuit een grensverhouding die de mens, min of meer bewust, zelf ook is. Het gaat hier om een tijdloze verhouding die zich moeizaam in bijzondere termen laat vangen. Symbolen, mythen, denksystemen en... ook streng wetenschappelijke onderzoeksresultaten bevatten zulke termen. Filosofische wereldbeschouwers verlangen van huis uit naar een 'volmaakter' inzicht in de verhouding die ze zelf zijn. 'Ken Uzelve', vereist erkenning van het onbegrensde. Het getuigt niet van filosofische diepgang zich vast te bijten in het relativistische feit dat elke wereldbeschouwer een unieke wereldbeschouwing ontwikkelt waarin elke 'waarheid' slechts tijdelijk waar is. Relativisme zou principieel onontkoombaar zijn, als niet ingezien wordt hoezeer de relatie tot het zelf, de ander en de wereld eeuwig onbegrensd en in elke tijd dezelfde is. Filosoferen kan het 'onbegrensde' doen schouwen.

Het *Woordenboek Filosofie* doet dit in zekere zin ook. Het brengt ons in aanraking met vele eeuwen filosoferen over limietbegrippen in het menselijk denken. Klassieke begrippen zoals Archè, Apeiron, Ousia, Logos, Nous, Rede, Rationaliteit, Idee, Monade, Coincidentia Oppositorum etc. ... tonen hoezeer de beperkte mens begrippen formuleert ten aanzien van zijn 'geschouwde' limietverhouding. Het *Woordenboek* leidt ons bijvoorbeeld via Archè naar Apeiron, dan naar Beginsel en Principe, we ontdekken de 'Idee van het Goede', het Ene, Nous, Logos, Geest, Ziel, Rede en belanden bij 'het denkend IK'. Al deze begrippen getuigen van inzicht in de moeizaam te verwoorden dynamische grensverhouding van het redelijke wezen. Aan het lemma 'Rede' besteedt het *Woordenboek* nogal wat aandacht. We komen in aanraking met de klassieke Nous, waarmee Plato de verbondenheid tussen begrensde en onbegrensde rede verwoordt. Daarna geeft het *Woordenboek* duidelijk aan hoe de na-kantiaanse rede begrensd wordt tot het menselijk kenvermogen. De filosofie tendert daarna naar een intersubjectief solipsisme waarbij gevoelens van verbondenheid worden gewantrouwd. Precies aan dit woord 'rede' zien we in het *Woordenboek* waarom het ook voor huidige filosofen moeilijk is te durven hopen op verbetering van de problematische drieënheidsrelatie waarin de denker zich bevindt met zichzelf, zijn medemens en zijn niet nader te begrenzen wereld.

De huidige filosofie heeft zich afhankelijk gemaakt van haar pseudo-wetenschappelijke voorkeur voor 'strengere' objectiverende analyserende methoden. Hierdoor verloor zij tegelijkertijd de bestaande wisselwerking tussen beschouwer en beschouwde uit het oog. Dat zuivere en integere wetenschap in het geheel niet verstoken behoeft te zijn van religiositeit (heel wat anders dan religie als godsdienst) is duidelijk te vinden bij klassieke en hedendaagse natuuronderzoekers. Het is ook te vinden in verwaarloosd Nederlands erfgoed.

Het Nederlandse *Woordenboek Filosofie* schenkt helaas weinig aandacht aan dat Nederlands filosofisch erfgoed. Dat is jammer want onze eigen filosofische traditie heeft duidelijk inzicht in de bestaande drieënhedenrelatie waarin de mens leeft met zichzelf, de ander en zijn onbegrensde milieu. Dit is onder andere duidelijk te zien aan het boek *Kosmotheoros* (Wereldbeschouwer) van Christiaan Huygens. De menselijke rede ziet Huygens als primair respect van de beschouwer voor het beschouwde. Rede ontgrenst als het ware de onmeetbare waarde van het object voordat er waardeoordelen en dus begrenzendende waarden aan worden toegeschreven. Ook bij Huygens raakt de metende mens aan het niet meetbare. Hier dus geen 'fenomenologische Ausklammerung' vanuit een 'menselijk kennen' maar een benadering vanuit het 'redelijk zijn'. Rede is bij Huygens dan ook geen antropologische, maar een kosmologische eigenschap die redelijke wezens, waar ook in het Heelal, verenigt in hun respect en bewondering voor een onbegrensde wijsheid die zin toont in de dingen. Dit soort rede is voorwaarde voor zuivere wetenschap. (zie mijn artikel in *De Uil van Minerva*, herfst '90)

Uit het verwaarloosd erfgoed van een natuurwetenschapper als Huygens wordt weer het overbekende feit duidelijk dat elke individuele wereldbeschouwer een volkomen relatieve plaats en tijdgebonden 'waarheid' vormt. Maar tevens maakt Huygens duidelijk dat elk redelijk wezen bewust leeft in een eeuwig dezelfde verhouding. Deze integere onderzoeker toont dat een wetenschappelijke houding juist berust op de erkenning van de levende wisselwerking tussen de 'metende mens' en het onmeetbare. Het is de rede (niet beperkt tot *Vernunft*) die in de begrensde dingen het onbegrensde schouwt. Met het woord 'Kosmotheoros' benoemt Huygens het inzicht in een fundamenteel redelijke kosmos waarin kwaad een functie is van het goede. Waar Huygens als fysicus en mathematicus schoonheid en wijsheid vond, troffen later sommige literair georiënteerde denkers en schrijvers een blinde, kwade, verdorven, verspillende, verleidende macht aan in zichzelf, de medemens en de nog steeds onmetelijke kosmos. De menselijke rede werd arm aan bewondering, liefde, respect en vreugde en werd 'verrijkt' met een overdosis argwaan, angst, haat en hoogmoed ten aanzien van het beschouwbare object.

Het *Woordenboek* bezit veel verwijzingen naar klassieke wortels van moderne begrippen die in moderne en postmoderne filosofieën van betekenis wijzigden. Het *Woordenboek* bezit echter ook lemmata als de Ander en Diepte-ecologie. Deze lemmata herinneren ons aan respect voor het Oneindige in onszelf, in de ander en in ons onbegrensde milieu. Hernieuwde hoop op een hevig verlangde consensus is niet onredelijk. Het kan ons verlossen van een onvruchtbaar relativisme waarbij niemand iemands woorden verstaat. Misschien is de tijd rijp om onze limietverhouding te ervaren als iets dat in de verte lijkt op een min of meer perfect samenvallen van tegendelen. Een 'coincidentia oppositorum' dus waarin vele begrensde 'wijsheidjes' zichzelf, elkaar en hun wereld onbegrensd zijn.

Tenslotte nog dit : dit *Woordenboek Filosofie* is fraai uitgegeven, bevat honderden interne verwijzingen en getuigt van een zorgvuldige voorbereiding. Vele auteurs werden aangeschreven en tenoren uit de Nederlandse en Vlaamse filosofiewereld leverden soms heel aardige stukjes. Herman Berger uit Tilburg produceerde de meeste bijdragen.